

A Hódmezővásárhely-kotacparti neolith telep és rézkori temető.

(Ide tartozik a XLII. és XLIII. tábla.)

A hódmezővásárhelyi határnak kotacparti részén, térképmellékletünknek keresztrel jelölt helyén van Vata Ernő tanyája, ahol a városi múzeum jövő évi ásatásainak előkészítése céljából folyó év augusztus 29.-től szeptember 3.-ig próbaásatást végeztünk.

A lelőhely egy hosszan húzódó partvonal erősen kiemelkedő pontján fekszik. A legmagasabban kiemelkedő területen tanya áll. A partvonal egykor a magaslat lába előtt kanyargó Tére-fokot kísérte, amelynek medre a Hódmezővásárhely alól, területünk felé is, húzódó Hód-tavának egyik vízlevezető árka volt. A Hód-tó magasabb vízállása idején a felesleges vízmennyiség jelentékeny része ezen az úton jutott a Tiszába.

Az előkerült szórványos leletekből őskori telephelyre és temetőre, továbbá népvándorláskori temetőre lehetett következtetni.

A Tére-fok laposából erősen kiemelkedő part (XLII. 1.) megtelepedésre valóban alkalmas lehetett. A képen a fák mögött van a part legmagasabb pontja, ide épült a tanya is. A tanyától nyugatra lévő tarlón (a képen a dűlőút és az akácos közé eső területen) és a keletre elterülő gyepes részen (az akácos fái mögött) folyt az ásatás.

A nyugati területrészen ásott árkokból annak a kulturának emlékei kerültek elő, amelyek Hódmezővásárhely területén, a kopáncsi Zsoldos-és Kovács-tanyákon kívül e helyen is otthonosak.

Nem térünk itt ki e telep neolithikus emlékeinek részletes ismertetésére,¹ csupán a leletek előfordulási körülményeiről szólunk néhány szót.

Bizonyára csupán a feltárt terület kicsiny volta az oka annak, hogy e kultura telephelyeit jellemző nagy tömegű kagylócsomók itt nem kerültek elő. Mindössze az egyik árok délkeleti sarkában találtunk, alig 30 cm mélyen, egy 25—30 cm vastagság között ingadozó, 4—5 m²-nyi területen mutatkozó olyan erősen hamus réteget, amelyben kagyló is volt.

¹ Ezek ismertetését lásd Banner János dr. e kötetben megjelent közleményében (13—15. ll.).

Egyébként a leletek előfordulási körülményei megegyeznek a többi lelőhelyen észlelt körülményekkel. Teljesen szabálytalan, helyenkint 2·60—2·70 m-re mélyülő, egyrétegű szemétdödrök ontják ennek a kultúrának az anyagát. Előkészítő munkáról lévén szó, a telep nagyságának megállapítására csak négy próbaárkot húztunk. A kulturréteg a dűlőút mellett érte el a legnagyobb vastagságot (2·60—2·70 m). Ahol nem volt gödör, ott a leletek már a harmadik ásónyomban megszűntek, de csak a tanyától nyugatra eső területen.

A telep lakásait megelni nem sikerült. Minden valószínűség szerint a tanya épületei takarják s így a kutatás számára aligha lesznek hozzáférhetők.

Abb. 1. kép.

Az ásatás folyamán sikerült az őskori telep helyét megállapítani. A népvándorláskori temető felkutatása azonban nem járt eredménnyel, pedig e kor emlékei is előkerültek innen.

A tanyaépület előtt lévő kertben faültetéskor bukkantak rá, egy, állítólag lovon eltemetett vitéz sírjára. Mellékletként kardot és edényeket találtak mellette. Ezeket azonban, minthogy illetéktelen kezekbe jutottak, nem tudtuk megszerezni.

E sírtól kelet-nyugati irányban, körülbelül 2—2 m távolságra, a faültetésnél jelen volt egyik munkás bevallása szerint, még több csontváz is volt. Ezek mellett, állítólag semmit sem találtak.

E sírok bemondott helyének közvetlen közelében nem áshattunk, de velük egy irányban, a tanyaépületen kívül dolgozva, két népvándorláskori edénytöredéken kívül, az eddiginél jóval nagyobb mennyiségben, helyenkint 1-80 m-ig mélyülő gödörreszekből, került elő a tanyaépülettől nyugatra eső területen is talált kultúra keramikus anyaga.

A népvándorláskori temető eredménytelen kutatása közben két bolygatatlan és egy bolygatott korarézkori sírt találtunk.

Az őskori sírok megjelenése nem volt meglepetés. A feltárt sírok közvetlen közelében, tőlük déli irányban terül el a tanyahoz tartozó szőlőskert. A szőlő ültetésekor a földet körülbelül akkora mélységig forgatták meg, mint aminő mélyen most a sírokat találtuk (80—100 cm).

Még a földforgatás alkalmával kerültek elő emberi csontvámrészek és egész edények. Amint a bemondásokból gyanítható, több sírt háborítottak meg, de ezeknek mellékleteiből mindössze egy edényt sikerült megmenteni, amely egy nagyobb, durvább edénybe volt helyezve; a nagyobb edényt azonban összetörték és eldobták.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy temetőnk déli határvonalát a szőlőskert északi szegélye adja, és hogy a földnek szőlő alá forgatásakor a temetőnek nagy részét tönkretették.

A temető nyugat-északnyugati határát az a vonal adja meg, amely a kétféle földrétegződés érintkezési pontjára esik.

E vonaltól a tanya felé eső részen, 1-40—1-50 m átlagos mélységig kerültek elő a neolithikus kultúra emlékei, egyöntetűen laza földrétegekből.

E vonaltól keletre, átlagosan 1-40—1-50 m, a gödrökben néhol 2 m mélységig, ugyancsak a neolithkori cserepek kerültek elő; de itt már más a föld rétegződése.

A sírok mélységéig, 100—110 cm mélyig, kötött, ásóval alig mozgatható földréteget találtunk. E réteg alatt, kb. 150 cm mélységig, meglazult a föld, de mind a két különböző összeállítású földben találtunk, elég bőven, neolithikus edénytöredékeket. S ebben a neolithikus kultúra emlékeit magában rejtő földben, a kemény és lazább összetételű földréteg határán, 80—100 cm mélységben, feküdtek a sírok. Már ez a helyzet is mutatja, hogy e csípett cserepekkel jellemzett kultúra, a síroknál idősebb.

Az elmondottak alapján a korarézkori temető további sírjait (ha egyáltalán vannak s nem esett javarészüik a szőlő területére) az eddig feltárt síroktól északkeletre és keletre kell keresnünk.

Az a tény, hogy valamennyi árkunkból kerültek elő, még hozzá tekintélyes mélységekből, neolithikus edénytöredékek, nyilvánvalóan azt bizonyítják, hogy a telep a tanya keleti és nyugati oldalán egyaránt kiterjed.

A tanyaépülettől délre elterülő szőlőben, ahonnan a már említett korarézkori temető feldúlt sírjai előkerültek, a felszínről szedtük össze a körömmel díszített edény töredékeit. Ez is arra mutat, hogy a hosszan

elnyúló partvonalnak legmagasabb pontján volt a lakóhely, ott ahová később a tanya is épült. A telepet úgy látszik a szemétdödrök csaknem teljesen körülzárták, bár ezt, mivel a tanyaudvar felé eső részen nem áshattunk, határozottan megállapítani nem tudtuk.

Említettük már a szőlőből sírmellékletként előkerült edényt (XLII. 10.). Színe világosszürke, kívül-belül fényes máz borítja. Finom iszapolású, vékony falú, nem egyenletes égetésű. Magassága 6·6, szájátmérője 9, fenékátmérője 5·7 cm. Falvastagsága 3 mm. Az edényke három bütyök-szerűen kiugró, alig észrevehető lábon nyugszik. Az edényfenék közepén, valószínűleg ujjhegy benyomásból származó, kerek mélyedés van.

A síroktól nem messze, 1 m mélységből került elő a XLII. 13. alatt bemutatott edény. Mivel az edény közelében csontváznak semmi nyomát nem leltük, az árok keleti oldalával párhuzamosan újabb árkot vontunk. Ebben tártuk fel azt a minden valószínűség szerint jelenkori gödört, amelynek ásásakor tönkretették az edényhez tartozó sírt, mellékleteivel együtt.

Úgy látszik a gödör ásásakor előkerült csontváz darabjait széthányták, mert bár a gödör alját 180 cm mélységben elértük, belőle egy emberi alsóállkapocs és felső karcsont töredék került csupán elő.

Az edény formája nem szokatlan, Pusztastvánházáról több hasonlót ismerünk.² Ilyen például a VII. tábla 5. számú képen bemutatott edény. Hasonló, de valamivel alacsonyabb a IV. tábla 2. sz. edénye. De legjobban a II. tábla 3. számú edénye közelíti meg a formát, csupán az edény oldalából kiugró bütykök száma kevesebb a mi edényünkön; mindössze négy. Elhelyezésük ugyanaz; háromszöget képeznek. Két-két szemben lévő egyenlő magasságban fekszik. Nem hiányzik ez az edény forma a szentesi múzeum által feltárt magyar-teési rézkori temető anyagából sem.³

Az edény durva iszapolású, kevésbé gondos kivitelű, s rossz égetésű. Színe szürkésbarna. Az a fényes máz, amelyről az előző edénynél szólottunk, hiányzik. Az edény magassága 15·3, szájátmérő 16, fenékátmérő 10·7 cm, falvastagság 7—8 mm.

Ebben az edényben egy kisebb, finomabb kivitelű edénykét találtunk (XLII. 9.). Az edény hasonlít a már leírt (XLII. 10.) csészéhez, de annál alacsonyabb. Színe vörösesbarna, kívül-belül mázas. Az edényfenék kívülről domborodó, közepén ujjbenyomástól származó mélyedés van. Ahol az edény oldala a fenékbe megy át, szabályos elhelyezésben négy bütyök látható (kettő-kettő egymással szemben). A csészécske az előbbivel ellentétben nem ezeken nyugszik. Finom iszapolású, elég jó égetésű. Magasság 5·5, szájátmérő 10, fenékátmérő 7·2 cm, falvastagsága 2—3 mm.

A bolygatott sírtól 3 m-re délkeletre találtuk az első bolygatatlan sírt. A jobb oldalra fektetett, zsugorítva eltemetett csontváz és mellékle-

² Hillebrand Jenő: A pusztastvánházi korarézkori temető. *Archaeologia Hungarica* IV. 1929.

³ Az edény a szentesi múzeum raktárhelyiségében van.

teinek helyzetét XLIII. 1. sz. képünk mutatja, amely az eredeti fényképfelvétel nyomán készült.

A sír mélysége 1 m. A csontváz zsugorított hossza 70, kinyújtva 140—145 cm. A váz meglehetősen rossz fenntartású. A sarokcsontok mögött, állatcsontok feküdtek. A csontváz arca előtt volt elhelyezve a három edény. A csontváz irányítása: délkelet-északnyugat, a fej délkeleten volt, az arc északfelé nézett.

Mellékletek: 1. Kétfülű köcsög. Jól iszapolt, elég jól égetett. Színe szürkésbarna, kívül-belül mázas. Magasság 21·3, szájátérő 9·3, legnagyobb kihasasodás 14·7, fenékátérő 7·4 cm, falvastagság 5—6 mm. Díszítése nincs (XLII. 12.).

2. Durva iszapolású, vastagfalú (1—1·2 cm) edény (XLII. 11.). Barnásvörös színű, rossz égetésű. Pereme közelében nagyobb bütyök van, amely azonban az edény belsejébe is benyomul. Díszítve ez sincs. Magasság 9·8, szájátérő 19·8, illetőleg 16, fenékátérő 12 cm.

3. Kis tálacska, amely már töredékesen kerülhetett a sírba (XLII. 7.). Finoman iszapolt, elég jól égetett, szürkésbarna edény. Magassága 4·5, szájátérő 13·3 cm. Az edénynek nincsen határozottan képezett fenéke. A tálacska oldala enyhe hajlással megy át a kissé kidomborodó fenékbe. Falvastagsága 4—5 mm. Pusztatvárházról⁴ hasonlót ismerünk.

Az előbbi sírtól nyugat-északnyugati irányban 2·80 m-re került elő a második háborítatlan sír. A sírban lévő gyermekcsontváz bal oldalán feküdt (XLIII. 2.), fejjel kelet-délkelet, lábbal nyugat-északnyugat felé volt fordítva. Az arc dél felé nézett. A sír mélysége 85 cm. A csontváz zsugorítva 75, kinyújtva 115—120 cm. A váz igen rossz fenntartású.

Arca előtt négy edény volt elhelyezve. Az előző sír mellékleteihez képest feltűnő különbség, hogy valamennyi edény kis méretű, finomabb kidolgozású.

Mellékletei: 1. Tejesköcsög-alakú edény (XLII. 14.), finomabb iszapolású és elég jó égetésű; színe barnásszürke. Kívül-belül mázzal borított. Magassága 12·5, szájátérő 6·6, legnagyobb kihasasodása 9·3, fenékátérő 4·7 cm, falvastagság 2—3 mm.

2. Tálacska (XLII. 2., 3.). A fennebb ismertetett daraboknál nagyobb. Finom iszapolású, elég jó égetésű. Kívül és belül mázzal van bevonva; színe vörösesbarna. Fenékképzése ugyanolyan, mint a szórványos leletből előkerült példányé, csak hogy itt az edény négy bütykőn nyugszik. A kidomborodó edény fenékén ujjbenyomástól származó mélyedés van. A tálacska magassága 6, szájátérő 13·2, fenékátérő 7·5 cm. A fal vastagsága a peremnél 2, a fenéknél 8—9 mm.

3. Az előbbihez hasonló (XLII. 6.) kis tál. Színe szürkésbarna, jól iszapolt, elég jól égetett. A fenékképzése ugyanolyan, mint a XLII. 2.; még a kidomborodó közepén a bemélyedés is megvan. Az eredetileg négy láb-

⁴ Hillebrand, im. VII. 1.

ból csak kettő van meg, de ezek nem bütykök, hanem határozottan lábak (XLII. 5.).

A lábképzésnek most említett módja nem csupán a bodrogkeresztúri korarézkori kultúra sajátja; megtaláljuk az e tanyában feltárt neolithikus telep anyagában is, ahol — mint a tiszai III. kultúra többi telepein, a lábon álló edény a kerámiának egyik vezető típusa. Az erősen tagolt állatfejet ábrázoló lábaktól az egyszerű, díszítésnélkülig a legkülönbözőbb típusok fordulnak elő. Egy egyszerűbb típus képét mutatjuk be itt telepünkéről (XLII. 4.). A két edényfenék között a hasonlóság szembetűnő.

A sírban talált edény magassága 5·9, szájátmérő 13, fenékátmérő 7·7 cm, falvastagsága 5—6 mm.

4. Az előző két sírban is előforduló durvább munkálású edényeket képviseli a XLII. 8. csupor. Méretei jóval kisebbek. Magasság 8, szájátmérő 8·9, fenékátmérő 6·7, legnagyobb kihasasodás 9·8 cm. Színe barnászörös, rossz iszapolású és égetésű. Falvastagság 5—6 mm. A kihasasodó részen egymással szemben egy-egy bütyök van. Az egyik bütyök síma felülete függőlegesen haladó, egymással párhuzamos, mélyített vonalakal van díszítve.

Az arc elől, attól körülbelül 20 cm-re került elő egy egészen jelentéktelen kovapenge töredék. Teljes határozottsággal nem állítható, hogy a sírnak melléklete volt, mert amint már említettük, a sírok nem szűzföldbe voltak ágyazva, hanem neolithikus edénytöredékekkel telített földbe. Ilyen kisebb-nagyobb kovatöredékeket e telep területén másutt is találtunk.

A feltárt két bolygatatlan és egy bolygatott sír kerámiája határozottan bodrogkeresztúri korarézkori kulturkörre utal.⁵

Az eddig feltárt sírok anyaga a bodrogkeresztúri,⁶ pusztai svánházi,⁷ hajdúszoboszlói⁸ temetők sírjaihoz viszonyítva szegényesnek mondható. Talán még leginkább a szentesi múzeum által feltárt, de még publikálatlan magyar-teési temető anyagával vethető össze. Réz, vagy kőeszköz, az említett kovapenge kivételével eddig nem fordult elő.

A két bolygatatlan sírban eltemetett vázak tengelyének iránya nagyjából kelet-nyugati, tehát megegyezik a többi e-korbeli temetőnk sírjaival. Arra azonban még nem adhatunk határozott feleletet, hogy az eddig feltárt valamennyi rézkori temetőinkben észlelt, nemek szerinti megkülönböztetés (férfiak jobb, nők baloldalra voltak fektetve)⁹ megvolt-e temetőinkben?

⁵ Hillebrand Jenő: A bodrogkeresztúri rézkori kultúra köre. (Arch. Ért. 1927. 52. l.)

⁶ U. o. 50—57. ll.

⁷ Hillebrand Jenő: A pusztai svánházi korarézkori temető. (Archaeologia Hungarica IV. 1929.)

⁸ Dr. Zoltai Lajos: Szoboszlói rézkori temető és tűzhelyek. (Jelentés, 1928. 44—50. ll.)

⁹ Hillebrand i. m. 27. l.

A feltárt két sír közül az egyikben a csontváz a jobb, másikban a bal oldalán nyugodott. De a férfi sírokat jellemző kovapenge, vagy rézkés épügy hiányzott, mint a női sírokban szokásos gyöngyök.¹⁰ Erre a kérdésre a temetőnek még ezután feltárandó sírjai adhatják meg a választ.

Mielőtt ismertetésünket befejeznénk, egy kronológiai szempontból jelentős megfigyelésre kell a figyelmet felhívunk. Már említettük, hogy a tanya nyugati oldalán előkerült neolithikus kultúra emlékei átnyúltak a tanya kelet oldalára is. Az árkokból kihányt föld rétegződése mindkét helyen teljesen egyező volt. A laza, helyenkint hamuval erősen kevert föld, nem mindenütt volt meg, de az előkerült kultúra emlékei egybehangzóan a tiszai III. periódusra mutatnak.

Megemlítjük még azt is, hogy a sírok kibontásakor, a sírmelléklétként elhelyezett edényekből, az egyes csontdarabok közt lévő földből és a csontváz alól neolithikus cseréptöredékek kerültek elő, nyilvánvaló bizonyítékaul annak, hogy a temetéskor már neolithikus anyaggal volt a föld keverve.

E megfigyeléssel legalább is ezen a vidéken egy lépéssel tovább jutottunk a tiszai III. kronológiai helyzetét illetően. Amíg Ószentivánon csak annyi volt bizonyos, hogy a tiszai II. a bronzkor első periódusát, illetőleg az átmeneti időt megelőzi,¹¹ addig most már a fennebbiek alapján a tiszai III.-at a bodrogkeresztúri korarézkori kultúrájánál is idősebbnek kell tartanunk.

Ebből a megfigyelésből levont kronológiai megállapítás azonban a neolithikumvégi kultúráknak egymáshoz való időbeli helyzetét az eddiginél bonyolultabbá teszi.

Bodrogkeresztúron Bella és Hillebrand a korarézkori temetőt tiszai kultúrába ágyazva találták.¹² Bella szerint a földben, amelyből a sírok előkerültek (a sírok alól is) „szabatosan alakított és domborodó kunkorodással végződő spirális díszű, vagy két, sőt három színnel is festett töredékek”-et találtak.¹³

A polichrom festés Tompa szerint a tiszai-kultúra I. periódusának a sajátja.¹⁴ A bodrogkeresztúri neolithikumot pedig az edényformák alapján is a tiszai I.-be teszi.¹⁵

Csalogovits József kiskőrösi ásatásai alkalmával azt a megfigyelést

¹⁰ U. o. 27–28. ll.

¹¹ Banner János dr.: Az ószentiváni bronzkori telep és temető. (Dolgozatok, 1929. 74. l.)

¹² Bella Lajos: A bodrogkeresztúri aeneolithkori temető. (Az orsz. magy. rég. társ. évkönyve, I. évf. 11. lap.)

¹³ U. o.

¹⁴ Tompa Ferenc: A szalagdíszes agyagművesség kultúrája Magyarországon. (Archaeologia Hungarica V–VI. 60. l.)

¹⁵ Tompa, i. m. 40. l.

tette, hogy a bodrogkeresztúri korarézkor az ossarn-i neolithikus kultúránál fiatalabb.¹⁴

Ezekhez a megfigyelésekhez csatlakozik a mi kotacparti megfigyelésünk, ahol, mint már említettük, a korarézkori sírok a tiszai III.-at követik.

A tiszai I.-nek és a bodrogkeresztúri korarézkori kultúrának érintkezése nem azt jelenti, hogy a rézkor a tiszai I.-et közvetlenül követi. Bizonyos lelőhelyeken, így talán éppen Bodrogkeresztúron ez lehetett a helyzet, de általában az Alföldön a kettő közé kell iktatnunk a tiszai II.-öt, a tiszai III.-at és az ossarni kulturákat.

Már most lényeges kérdés, hogy az említett kultúrák milyen egymásutánban következnek. Semminémű támpont nem kínálkozik a kronológiai összehasonlításra az ossarni, tiszai II., továbbá a tiszai III. között. Az ossarni kulturát hiteles feltárásban ez ideig csak Kiskőrösről ismerjük s itt ez volt az idősebb. El kell fogadnunk Csalogovits megfigyelését s arra a vidékre el kell ismernünk az ossarni kultúrának a korarézkort közvetlenül előző helyzetét.

Mint láttuk, a kotacparti telepen és rézkori temetőben előfordult fényesmázú és négy lábú edények révén, a tiszai III. és korarézkor között közvetlen kapcsolatot kell felismernünk s úgy ezek, mint a beágyazott sírok helyzete miatt megállapítható, hogy legalább a Tisza középfolyása vidékén a tiszai III.-at közvetlenül a bodrogkeresztúri korarézkori kultúra követi.

Mivel pedig ugyanez a helyzet Kiskőrösön az ossarni és a korarézkori kultúra között, talán szó lehet a két neolithikus kultúra egyidejűségéről.

Dr. Párducz Mihály.

¹⁴ Csalogovits: Die neu aufgedeckte neolithische Siedlung und das kupferzeitliche Gräberfeld von Kiskőrös. (Praehistorische Zeitschrift XXII. Bd. 115. I.)